

Компетентнісно орієнтований підхід до навчання в контексті неперервної мовної освіти: суть, проблеми та перспективи

Олена ПАВЛИК,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри змісту і методики початкового навчання

Нестабільна соціально-економічна ситуація у світі, постійні зміни сучасного суспільства, в якому майже кожній людині доводиться кілька разів за життя змінювати свою кваліфікацію і, відповідно, для досягнення успіху в будь-якій сфері бути ініціативною, брати на себе відповідальність, приймати рішення у складних ситуаціях, уміти успішно працювати в групі на загальний результат, самостійно підвищуючи свій кваліфікаційний рівень, – це чинники, що зумовлюють сьогодні впровадження ідей компетентнісного підходу в педагогічну науку. Ідея компетентнісно орієнтованого навчання – одна з відповідей на запитання про напрями модернізації сучасної освіти.

Світові процеси оновлення освіти позначилися і на Україні, торкнувшись усіх аспектів навчальної діяльності. Як стверджує О.Пометун, сьогодні в світі є три підходи (моделі), на основі яких можна аналізувати й розбудовувати освітній процес у сучасній школі:

1. Підхід з погляду змісту. Головне те, «що викладається учням у школі», навчальний план (навчальні програми) є набором «знанневих» можливостей учня, які можуть бути реалізовані на уроках і в позаурочний час.

2. Підхід з погляду процесу навчання. З'ясовується, що відбувається під час навчання, як учні вчаться, що насправді вони засвоюють з викладаєного. При цьому аналізу підлягають «реальні» явища та процеси, коли учні разом з учителем здійснюють пізнавальну діяльність у класі чи поза ним.

3. Підхід з погляду результатів. На думку О.Пометун, він охоплює багато компетентностей (знання, вміння, навички, ставлення тощо), котрими мають оволодіти учні, які закінчують школу [2, с. 16]. У зв'язку з цим основним результатом навчання на сучасному етапі має стати не тільки вміння оперувати власними знаннями в предметних галузях, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати інформацією, активно діяти в стандартних і нестандартних ситуаціях, досягаючи поставлених цілей, навчатись упродовж життя, тобто оволодівати основними компетентностями.

В узагальненнях Міжнародних порівняльних досліджень якості освіти TIMSS та PISA йдеться про невідповідність вітчизняної системи освіти світовим стандартам. Це насамперед пов'язано з тим, що в зарубіжних країнах у процесі навчання

більша увага приділяється практичному значенню вивченого, застосуванню набутих знань та вмінь у нестандартних, змінених умовах. Це свідчить про необхідність формування особистості нового типу, здатної розв'язувати проблеми, встановлювати міжпредметні і внутрішньопредметні зв'язки. Отже, компетентнісний підхід, що прийшов на зміну так званій ЗУНівській парадигмі, – це спроба привести у відповідність результати роботи масової школи до потреб ринку праці, стандартів вітчизняної системи освіти і світових вимог.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень (В.Байденко, В.Болотова, В.Серикова, Дж.Равена, В.Хутмахера, А.Хуторського, В.Шадрикова, І.Зимньої, І.Родигіної, А.Поленової, О.Овчарук та ін.) показує, що проблема компетентнісного підходу не є принципово новою. Орієнтування на засвоєння вмінь, способів діяльності, більше того, узагальнених способів дій було провідним у працях вітчизняних педагогів і психологів (М.Скаткіна, І.Лернера, В.Краєвського, Г.Щедровського, В.Давидова) та їхніх послідовників.

У світовій практиці існують різні погляди на проблему компетентнісного підходу, зокрема щодо її суті, новизни та засобів розв'язання. Водночас у більшості таких досліджень проблема розглядається в загальнодидактичному аспекті без урахування специфіки навчального предмета, етапу навчання школярів.

Компетентнісний підхід до формування змісту освіти вже частково реалізовано у вітчизняних державних стандартах нового покоління й у нових критеріях оцінювання навчальних досягнень школярів. Проте серйозними перешкодами для його впровадження в практику шкільної

освіти є недостатність методичного забезпечення та неготовність частини освітян усвідомити важливість проблеми й переорієнтувати навчальний процес відповідно до нової парадигми освіти, неперервності її етапів. З огляду на недостатню розробленість означеної проблеми предметом цього дослідження стало з'ясування її суті і шляхів розв'язання в аспекті неперервної мовної освіти.

Спочатку необхідно з'ясувати сутність компетентнісного підходу. Термін «підхід» означає загальну вихідну концептуальну позицію, стратегію навчання. Підхід, за словами О.Кучая, «відзначається певною ідеєю, концепцією, принципами і центрується на основних для нього категоріях» [4, с. 44]. При цьому під поняттям «компетентнісний підхід» науковці розуміють спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових (базових, основних, надпредметних) і предметних компетентностей особистості [2, с. 6].

У науковій парадигмі розрізняють два поняття: компетентність і компетенція. Причому єдиного підходу у диференціації понять не виявлено. У більшості досліджень компетентність розглядається як особистісна категорія, а компетенція – як одиниця навчальної програми, освітній результат, що в процесі тривалої практичної діяльності набуває статусу першої.

Перехід до компетентнісного підходу, на думку науковців, означає: а) переорієнтування з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі; б) зміщення акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях [1; 2; 6]. Водночас компетентнісний підхід має застосовуватися не лише щодо результатів, а й інших складових навчального процесу.

Компетентнісно орієнтований підхід до навчання передбачає формування в учнів *різних груп* компетентностей, які охоплюють, за словами І.В. Родигіної, «глибокі, систематичні, поліфункціональні знання; вміння і навички використання знань у стандартних і *нестандартних* ситуаціях; ціннісні установки та *мотивацію* діяльності» [6, с. 23]. Як показує аналіз науково-методичної літератури, немає єдиного узгодженого визначення та переліку ключових і предметних компетентностей. Оскільки це насамперед замовлення суспільства на підготовку його громадян, такий перелік багато в чому визначається узгодженою позицією соціуму в певній країні або регіоні.

Наприклад, у переліку ключових компетентностей, визначених на Лісабонській конференції в 2001 році, зазначено такі:

- навички рахування та письма;
- соціальні навички;
- іноземні мови;
- здатність навчатися;
- базові компетентності в галузі математики, природничих наук і технологій;

- комунікаційно-інформаційні навички;
- підприємницькі;
- загальна культура;
- загальногалузеві компетентності;
- предметні;
- знання, вміння, навички, ставлення [2, с. 91].

Деякий інший перелік ключових компетентностей, визначений українськими педагогами:

- уміння навчатися;
- соціальна компетентність;
- загальнокультурна компетентність;
- здоров'язберігальна компетентність;
- компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій;
- громадянська;
- підприємницька;
- предметні;
- знання, вміння, навички;
- вміння функціонувати в соціально-гетерогенних групах [там само, с. 92].

Як показує аналіз, автори колективної монографії серед ключових компетентностей не розглядають комунікативної, на якій ґрунтуються всі інші і без якої неможливо досягти навчальної мети. Хоча в останньому переліку в межах загальнокультурної компетентності представлені такі характеристики компетентної особистості, як знання рідної та іноземної мов, застосування навичок мовлення і норм відповідної мовної культури, інтерактивне використання рідної й іноземної мови тощо. У межах здоров'язберігальної компетентності серед життєвих навичок, що сприяють соціальному здоров'ю, науковці виділяють:

- 1) навички спільної діяльності і співпраці:
 - вміння бути «членом команди»;
 - вміння визнавати внесок інших у спільну діяльність;
 - вміння адекватно оцінювати свої здібності і свій внесок у спільну діяльність;
 - 2) навички ефективного спілкування:
 - вміння слухати;
 - вміння чітко висловлювати свої думки;
 - вміння відкрито виражати свої почуття, без тривоги та звинувачень;
 - володіння невербальною мовою (жести, міміка, інтонація тощо);
 - адекватна реакція на критику;
 - вміння просити про послугу або допомогу [там само].
- Такі складові фактично є компонентами комунікативної компетентності, що має й інші характеристики.

Водночас серед основних груп компетентностей учнів початкової школи, за Рекомендаціями Комісії з питань культурного співробітництва при Раді Європи, І.В. Родигіна визначила такі: *соціальну; полікультурну; комунікативну; інформаційну, саморозвитку і самоосвіти, творчої діяльності* [6, с. 49].

Отже, серед названих зарубіжними і вітчизняними педагогами ключових компетентностей основними є такі:

- навчальна;
- здоров'язберігальна;
- соціальна;
- загальнокультурна;
- пов'язана з інформаційними технологіями;
- громадянська;
- підприємницька.

Причому базовою для них має бути саме комунікативна компетентність.

Головну роль у формуванні комунікативної компетентності, що є чинником розвитку всіх інших компетентностей, відіграють уроки рідної мови. Проте аналіз результатів спостережень за навчальним процесом дає підстави зробити висновок, що навчання рідної мови у школах не відповідає новим вимогам і потребує модернізації. Традиційні методи й засоби, що використовуються на уроках, повною мірою не задовольняють основні умови компетентісно орієнтованого навчання. Адже учням потрібно не лише оволодіти необхідними знаннями й уміннями.

Реалізація основної мети мовної освіти – формування соціально активної і духовно багаті особистості – неможлива без оволодіння мовою як засобом спілкування, що передбачає насамперед набуття школярами комунікативної компетентності, тобто розвиток їхнього усного і писемного мовлення, рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності відповідно до мети й обставин спілкування, вмінь і навичок успішної комунікації. Тому потреба у формуванні в учнів комунікативної компетентності зумовлює оновлення змісту мовної підготовки школярів на засадах компетентісного підходу; доводить переваги інтерактивних форм і методів навчання рідної мови, органічного поєднання навчання мови й мовлення як засобу і способу мовленнєвої діяльності; свідчить про важливість підвищення навчально-пізнавальної мотивації і забезпечення активної мовленнєвої діяльності, збагачення освітнього змісту навчання мови й мовлення, в якому мають органічно поєднуватися не лише знання, вміння та навички, а й досвід творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Широке застосування компетентісного підходу, на думку О.Кучая, «пов'язане із формуванням навичок діяльності в конкретних ситуаціях та розширенням структури безперервної освіти» [4, с. 44]. Причому забезпечення наступності змісту мовної освіти і вимог щодо її засвоєння між базовим компонентом дошкільної освіти і початкової школи, основною і старшою школами визначено серед пріоритетів навчання державної мови [3, с. 60].

Відповідно до традиції, що склалася історично, мовну освіту розглядають як етапи навчання, що послідовно ускладнюються і забезпечують реалізацію основної мети – «формування національно свідомої, духовно багаті особистості, яка володіє виражальними засобами рідної мови, всіма її видами, типами, стилями і найважливішими жанрами» [там

само]. Взаємозв'язок, єдність і цілісність системи неперервної освіти зумовлюються саме дотриманням принципів перспективності і наступності в навчанні, що характеризуються зв'язками ланок та ступенів і передбачають урахування конкретних особливостей кожної освітньої ланки, які стикуються між собою. Оптимальні умови такого врахування становлять єдність, наступність, перспективність, ієрархія етапів і цілісність неперервної освіти.

На «стиках» між ланками й ступенями виникають об'єктивні діалектичні суперечності, що перешкоджають створенню оптимальних умов для забезпечення наступності. Так, на межі початкової і середньої ланок загальноосвітньої школи з'являється комплекс психологічних, педагогічних та методичних проблем, які можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Як показує досвід, процес переходу молодших школярів до середньої ланки відбувається непросто. Недостатнє забезпечення наступності як у змісті, так і в методах організації навчальної діяльності гальмує адаптацію дітей до нових шкільних умов, ускладнює роботу вчителя-словесника, не сприяє формуванню в учнів передбачених програмними вимогами середньої загальноосвітньої школи компетенцій, зокрема мовної, мовленнєвої, соціокультурної та стратегічної.

Неперервність мовної освіти в контексті компетентісного підходу має забезпечуватися такими лініями зв'язку: концептуальною або цільовою (єдність цілей і змісту, відповідність державних стандартів, навчальних програм початкової та середньої освіти), процесуальною (наступність у застосуванні технік і технологій навчання) та контролюючо-оцінною (узгодженість критеріїв оцінювання навчальних досягнень школярів на різних рівнях освіти), що сприятиме забезпеченню поступового розвитку й удосконаленню всіх груп компетентностей. При цьому дуже важливим є знання освітянами основних державних документів, що регулюють процес неперервного навчання, а не лише відповідної ланки освіти. Це дасть їм змогу використовувати засвоєний раніше учнями матеріал, проектувати подальшу освітню діяльність. Для попередження неуспішності школярів, вчасного виявлення проблем у навчанні, планування навчальної роботи «на межі» ланок освіти доцільно здійснювати діагностування стану сформованості ключових компетентностей школярів. Такий матеріал, зібраний протягом певного періоду навчання, висвітлюватиме динаміку розвитку учня, сприятиме реалізації особистісно орієнтованого навчання.

Процес оволодіння мовою в контексті компетентісного підходу повинен бути максимально наближеним до реальних умов спілкування. Це досягається насамперед завдяки наявності в мовця нової, невідомої адресату інформації, його зацікавленості в предметі спілкування, належній вмотивованості через ігри чи ситуації реального спілкування, завдяки знанню адресата висловлювання,

достатньому володінню засобами реалізації мовлення і, нарешті, вчасному отриманню результату своєї діяльності як зміни взаємин між партнерами, учасниками акту комунікації, викликаній продуктом мовленнєвого спілкування.

Важливим чинником формування комунікативної компетентності при цьому є використання мовленнєвих ситуацій, що ставлять перед мовцем комунікативні завдання, вирішення яких потребує швидкого і правильного орієнтування в умовах спілкування, вміння планувати своє мовлення, тобто вибирати зміст акту спілкування, знайти адекватні засоби для передання цього змісту, забезпечити зворотний зв'язок. Поняття «мовленнєва ситуація» у науковій літературі трактується як сукупність умов реальної дійсності, необхідних для здійснення мовленнєвої діяльності. Тому мовленнєву ситуацію можна вважати способом мотивації, прийомом вивчення навчального матеріалу, умовою формування ключових компетентностей.

Отже, неперервність мовної освіти в контексті компетентнісного підходу має забезпечуватись єдністю компонентів процесу навчання: концептуального, або цільового (єдність цілей і змісту, узгодженість державних стандартів, навчальних програм, підручників початкової та середньої освіти), процесуального (наступність у застосуванні технік і технологій навчання) та контрольної-оцінної (відповідність критеріїв оцінювання навчальних досягнень школярів різним етапам навчання). Цільовий компонент має бути визначальним. У його реалізації провідна роль належить формуванню комунікативної компетентності як базової для всіх інших груп ключових і предметних компетентностей.

У статті вдалося торкнутися лише окремих аспектів досліджуваного питання. Неперервність освіти і компетентнісний підхід до навчання – важливі проблеми сучасної школи, що потребують подальших розвідок і досліджень. Перспективним є визначення за класами, опис основних груп компетентностей, що учні мають набути на уроках рідної мови з урахуванням принципів наступності, та розроблення методики їх формування в контексті неперервної мовної освіти.

Література

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / Ирина Александровна Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [Н.М. Бібік, Л.С. Ващенко, О.Я. Савченко та ін.]; за ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с. – (Бібліотека з освітньої політики).
3. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – №8. – С. 59–65.
4. Кучай О. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти / О.Кучай // Рідна школа. – 2009. – №11 (959). – С. 44–47.
5. Поленова А.Ю. Компетентностное образование как залог высокой профпригодности будущего специалиста [Электронный ресурс] / А.Ю. Поленова. – Ростов-на-Дону, 2007. – Режим доступа: http://rspu.edu.ru/rspu/science/conferences/conference_ped/section_1/polenova.doc.
6. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / Ірина Вікторівна Родигіна. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 112 с.

Анотації

Олена ПАВЛИК Компетентнісно орієнтований підхід до навчання в контексті неперервної мовної освіти: суть, проблеми та перспективи

У статті аналізуються проблеми забезпечення неперервної мовної освіти на засадах компетентнісного підходу, окреслюються шляхи їх розв'язання. Розглядаються чинники формування комунікативної компетентності як базової для всіх інших ключових і предметних компетентностей.

Ключові слова: компетентнісний підхід, мовна освіта, неперервність, ключові компетентності, мовленнєва ситуація.

Елена ПАВЛИК Компетентностно ориентированный подход к обучению в контексте непрерывного языкового образования: суть, проблемы и перспективы

В статье анализируются проблемы обеспечения непрерывного языкового образования на основе компетентностного подхода, обозначаются пути их решения. Рассматриваются факторы формирования коммуникативной компетентности как базовой для других ключевых и предметных компетентностей.

Ключевые слова: компетентностный подход, языковое образование, непрерывность, ключевые компетентности, речевая ситуация.

Olena PAVLYK Competency-oriented approach to learning within continuing language education: substance, problems and prospects

Some problems of practising continuing language education on the basis of the competentitive approach and the proper ways of their solutions are outlined and analyzed in the article.

Keywords: competentitive approach, language education, uninterrupted, key competencies, colloquial situation.